

Tošenovský, Ludvík

[Adorno, Theodor W. Negative Dialektik]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1968, vol. 17, iss. B15, pp. [129]-130

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106808>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE - ANOTACE

Theodor W. Adorno: Negative Dialektik; Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M. 1966, 416 str.

Poslední léta a desetiletí jsou dobou dialektické negace všeho přežilého. Idea negativní dialektiky je nejspíše plodem tohoto aspektu našeho století. V polovině padesátých let napsal J. Hypolite, že v kritických obdobích dějin proniká dialektika do vědomí jako dialektika negativní. Theodor W. Adorno v závěrečné poznámce recenzované knihy naznačuje, že mu tato dialektika jako dialektika rozpadu tanula na myslí už od dob jeho studentských let (srovnej 407; čísla v závorce jsou stránkové údaje).

Nová Adornova kniha proto představuje dílo, které si zaslouží intenzivního studia, a to tím spíše, že její autor patří k nejvýznamnějším myslitelům současnosti.

V jejím úvodu autor podle vlastních slov „exponuje“ svou filosofickou zkušenost. Už v předmluvě knihy uvedl, že k záměrům, které sleduje, patří rozvinutí paradoxního titulu knihy (7); úvod je v podstatě filosoficky bohaté fundovaným zdůvodněním tohoto záměru. Na jednom místě (26) je stručná zmínka o hloubce filosofování, mimo jiné i o tom, že Hegelovi neušlo, že hloubka je momentem dialektiky. Patří k přednostem Adornových děl, že jsou to díla dialektika a že jsou filosoficky hluboká. Přitom je ovšem pravda, že větší díl esoteričnosti mnohých pasáží Adornových prací má svůj původ v autorově svérázném slohu, který je hegelovštější než sloh Hegelův.

V první části knihy nadepsané „Verhältnis zur Ontologie“ autor formuloval svůj poměr k heideggerovskému typu ontologie. První kapitola této části chce být rozbořen otázky vnitřní potřeby ontologie, druhá kapitola má být její imanentní kritikou. Stěží bude dnes už moci někdo analyzovat úspěšně Heideggerovu filosofii, aniž by přihlédl k této kritice (jako Adorno na několika místech — 76, 119 — přihlédl ke „Kritik der neueren Ontologie“, kterou v roce 1960 publikoval K. H. Haag). Proklamovaný imanentní charakter kritiky se však autorovi nepodařilo v zájmu věci dodržet, a to všude tam, kde dal jednoznačně najevo svůj negativní vztah k fundamentální ontologii. Napsal o ní na jednom místě, že je archaistickou pozdní filosofii (146). O Dasein, o jedné z ústředních kategorií německé duchovědné filosofie, zvláště německého existencialismu, poznamenal, že je to „eine deutsche und verschämte Variante von Subjekt“ (112). Tyto a mnohé jiné glosy z pozic dialektika tendujícího k materialismu mají jednoznačně transeuntně kritický charakter, což ovšem patří ke kladům recenzované díla; tyto glosy jsou dialekticky negativnější, než autorův úmysl nepoužívat — v souladu s domnělou ctností každého západního filosofa — jiné než imanentní kritiky. Zdá se, že autor přehlédl, že kritická reflexe imanentních souvislostí může být příliš pozitivní, že je nedostatečně negativní, aby mohla být pokládána za důsledně negativně dialektickou.

Těžšíše knihy spočívá v její druhé části nadepsané „Negative Dialektik. Begriff und Kategorien“. V ní (ovšem také na jiných místech knihy) se objasňuje pojem negativní dialektiky a zaujímá postoj k některým kategoriím, které autor kvalitativně obměňuje. Stručně lze říci, že autor chce jít a skutečně také v mnohých směrech jde za Hegela a nad něho. První z charakteristik negativní dialektiky, s níž se čtenář v recenzované knize setkává, je její určení jako antisystému. Tomu však nelze rozumět tak, že by autor byl proti každému jinému než historickofilosofickému způsobu filosofování. Naopak. Znamená to pouze, že negativní dialektika nechce být takovým uzavřeným systémem, v jehož rámci by se dedukovaly jedny pravdy z druhých. Není ani systémem srovnatelným s Hegelovým, jehož některé kategorie podržuje, avšak ve změněné podobě. Nazývá-li někdy autor své pojetí dialektiky „odpoutanou dialektikou“, pak jde především o odpoutání od jakékoliv strnulosti systému. Je to dialektika počítající s „rozlomitelností“ pravdivého; je zaměřena nejen proti relativismu, ale i proti absolutismu. Zatímco „pevné“ je u Hegela jednou z primárních kategorií, v negativní dialektice patří k sekundárním.

K velkým kladům autorovy koncepce patří důsledné domýšlení úlohy rozporu v dialektice. Teze, že v jistém smyslu je dialektická logika pozitivističtější než pozitivismus, který ji zamlácí,

je pozoruhodná hlavně tím, čím je zdůvodněna: dialektická logika respektuje jako myšlení to, co má být myšleno (předmět), také tam, kde „das zu Denkende“ nevyhovuje pravidlům myšlení (srovnej 142). Pozitivismus se stává ideologií tím, že nejdříve vyřadí kategorií podstaty, a pak zcela důsledně i zájem o podstatné (170). Autor recenzované knihy si však dostatečně neuvědomuje, že v kvantitativně vztahových určeních může být někdy obsaženo více podstatného, než si jsou s to pozitivisté představit. Přitom však Adorno rozpor nepojímá v duchu Hegelova absolutního idealismu jako něco herakleitovsky podstatného, ale jako index nepravdivosti identity, jako index „des Aufgehens des Begriffenen im Begriff“ (15). Rozpor je neidentické (rozdílné) z aspektu identického; dialektika je důsledně vědomí neidentičnosti (15).

Autor doporučuje, aby proti totožnosti v rozdílnosti (identitě v neidentitě) se stavěla rozdílnost v totožnosti (neidentita v identitě), zjevně proto, že skutečnost je především neidentická, rozrůzněná, rozlišená při vši své jednotě. To je s to umožnit, aby dialektika úspěšně nahradila „první filosofii“ jako „prima dialectica“ (155). Dialektika jako procedura znamená (kvůli rozporu jednou zjištěnému na věci a proti tomuto rozporu) myslit rozporně, v rozporech. Taková dialektika je však neslučitelná s Hegelovou. Její pohyb netenduje k identitě v rozdílnosti mezi předmětem a jeho pojmem; k identitě přistupuje spíše jako k něčemu podzřelému. Její logika je logikou rozpadu zpředmětněné struktury pojmu. Filosofie nemůže dosáhnout ničeho pozitivního, co by bylo totožné s její konstrukcí. V procesu demytologizace musí být pozitivnost negována až do (včetně) instrumentálního rozumu, který tuto demytologizaci obstarává (srovnej 146). Stejně zajímavé jako problematické je zjištění, které (vzhledem k jeho ideologické závažnosti a „marxističtější“ tendenci, než je běžná marxistická) uvedeme v originále: „im Vorwurf, die Sache sei dem Begriff nicht identisch, lebt auch dessen Sehnsucht, er möge es werden. Dergestalt enthält das Bewußtsein der Nichtidentität Identität. Wohl ist deren Supposition, bis in die formale Logik das ideologische Moment am reinen Denken. In ihm jedoch steckt auch das Wahrheitsmoment von Ideologie, die Anweisung, daß kein Widerspruch, kein Antagonismus sein sollte“ (150–1).

Stanovený rozsah recenze nedovoluje ani naznačit veškeré myšlenkové bohatství knihy. Proto vyjmenujeme aspoň některé problémy, které si zaslouží čtenářovy pozornosti: otázka pravdy a nepravdy ve vztahu k identitě (151), požadavek negativní dialektiky sledovat především neadekvátnost myšlenky a věci (154), kritika pozitivní negace (159–160), analýza Hegelovy věty o pravdě jako něčem pozitivním (160–1), pojetí subjektu a objektu jako veskrze negativních kategorií, jako výrazu neidentického (174), pojetí hmoty (191), bezmocnost sociologie vědění (195).

Zvláštní pozornosti si zaslouží autorova koncepce materialismu. Odmítá jej jako dogmu a chápe jako vnitřní pojem kritiky idealismu a reality. Proto má tolik ironie pro „funkcionáře diamatu“, pro „vládnoucí materialismus“ apod. Jenže autorovi by velmi prospělo, kdyby znal lépe to, o čem píše. Pak by věděl, že v socialistických zemích už není všude a vždycky dialektika teorie a praxe tak deformována, jako bývala (srovnej 144–5), nedomníval by se, že teorie odrazu popírá spontánnost (aktivitu) subjektu, a nezotožňoval by ji s obrazovou a zreadlovou teorií (203); hlavně pak by se „neotíral“ o úroveň kultury v našich zemích (204). Autor zjevně necítí a nemůže cítit morální patos Brechtovy teze o straně, jež má tisíce očí, kdežto jednotlivec jen dvě (53), kterou Brecht formuloval jménem příslušníků té třídy, jejíž boj považuje Adorno za nespornou realitu (pravdivost teorie třídního boje přejímá z Marxe jako nespornou). Je očividné, že autor nedoceňuje vývojové možnosti komunistických stran.

Je možno se ptát, zdá negativně dialektický moment autorova materialismu v podobě kritiky socialistické reality se neprohřešuje proti některým metodologickým aspektům celého dosavadního Adornova díla, především proti autorovu umění postihovat jednotlivé a specifické cestou analýzy dialektiky podstaty a jevu. Zdá se, že mu některé jevové stránky socialistické skutečnosti (je třeba přiznat, že nemálo z nich vidí v jádře správně) zabránily postihnout podstatu naší současné filosofie, její diferencovanost a složitou dialektiku jejích kontaktů se životem.

Třetí část recenzované knihy nadepsaná „Modelle“ obsahuje jednak pokus podat negativně dialektický „model“ pojmu svoboda (209–292) a aplikovat negativní dialektiku na filosofii dějin (293–351), jednak zamýšlení nad problémem metafyziky pod zorným úhlem vyložených negativně dialektických koncepcí.

V tomto století bylo a bude asi napsáno málo knih, které jsou a budou tak relevantní pro další vývoj filosofie jako recenzované dílo. Lze si pouze přát, aby její autor v dalších svých pracích prokázal, že měl již k dispozici větší množství spolehlivých a ověřených informací o filosofii a podstatných filosofických aspektech skutečnosti v socialistických zemích.